

ВАЛЕРІЯ
ПІДМОГИЛЬНИЙ

СИЛ

квіт 1923 року

[891.79-32(П. 7 С.)]

ВАЛЕРІЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ.

С И Н

К И Ї В 1923.

Відбиток із книжки О.Ї
журналу „Нова Громада“
за 1923 р.

Київ. Трест „Київ-Друк“, 7-ма друкарня.

Д. У. Д.

Зам. 364—1,000.

С И Н.

Васюренко зліз із платформи, заваленої залізняком, і почав обтрушуватися. Його сірі полотняні штани зробились брудно-червоні від залізнякового пилу й він даремно бив себе по колінах своєю великою, схудлою рукою.

— Доведеться на річці випрати,—подумав він і одійшов на бік. Йому не хотілось іти геть, поки не рушить потяг. Він любив машини, особливо паротяги. Химерно вигадано—само себе везе та ще й вагони тягне. А цей потяг він чекав був так довго у місті—аж півтори доби, валяючись у бруді коло станції, блукаючи як неприкаяний, вздовж і поперек рейок, влаштуючись раптом спати, то зненацька зриваючись на тремтячі ноги з наболілим бажанням податись геть далеко, світ-за-очі, і заблудиться, і померти. Але він знову сідав на карачки і з обважнілою головою водив язиком по губах, що запеклися й щеміли. Він міг би напитись води, але знав, що ту воду йому викине геть із середини.

Часом його й без води починало нудити; весь світ брався в його очах червоними, страшними колами й під горло котилась огидна гикавка. Він лягав тоді на

спину й починав звільна дихати, примруживши очі. Проте йому пощастило витримати цілий день, зівши тільки вранці шматочок хліба, з долоню завбільшки.

І тільки коли вечір минув і ніч прийшла—пригрюкотів оцей потяг і забрав його, виснаженого з безсоння й голоду, ніби міцно задуманого. Але він ще мав у собі досить сили, хоч мязи його було ніби павутинням оповито. Додому ще було йти п'ятнадцять верстов. Він тепер не буде такий дурний, щоб їсти вранці. Це дурниця—потім мучитись цілий день. Краще потерпіти до обіду, а там до вечора мабуть лекше буде.

Потяг загув і рушив. Васюренко провів його очима за горбок і повернувся йти. Тільки тепер він побачив аж у кутку коло станції свого шуряка, Олексу Корнійчука, що сидів у гурті ще п'яťох селян на купі повних лантухів. Вони теж повернулись цим потягом. Серце його затіпалось м'ясо, стискуючись у безнадії й заздрости. Підійшовши до них, він побачив що вони їдять сало з хлібом.

— Здорові були,—привітався Васюренко.

Корнійчук підвів до його голову й засміявся.

— І ти тут?—Спитав він;—яким це вітром?

— У городі був,—сказав Васюренко;—їздив де-що спродати. З останнього. Та тільки... Він махнув рукою:—бодай не жити! Брав спідницю материну дівочу, брав сорочку свою вишивану, брав граблі й лопату, а ось що маю.

Він показав паляницю, що тримав її під пахвою. Корнійчук посміхнувся всім своїм голеним обличчям. — А ми аж у Полтавщину забились були... Еге, як там дядьки живуть! Ти, хлопче, мабуть, і забув про таке життя. Там не собачину, а свинятину в борщ кладуть, а хліб, хлопче, не з макухи, ні, ні! Ну, й міняли, не диво,—він ударив рукою по лантухові, на якому сидів.

Васюренко похмуро дивився на Корнійчука, на шерт, на лантухи—в них він почував чисте, добірне зерно. В його заворушилася думка, що сестра, Марійка, хоч клуночок принесе йому того зерна... Та ні, що там надіятись! Не така вона, не такий Олекса, щоб дати! Він швидче себе дасть зарізати, ніж поступиться хоч зернятком.

А Корнійчук провадив:

— Туди-б тобі, хлопче, податися на заробітки. Там робітників потрібно, о, ще й як! Заробив би собі добре. Чого тут сидіти?

— А мати?—Понуро спитав Васюренко.

— О!—Здивувався Корнійчук;—та хіба вона не померла?

— Ще слабують...

— Живуча з біса стара Васюриха! Ну, та й їй не два віки жити,—як помре, то згадай моє слово, мандруй на Полтавщину. Там і заробиш, і дівчину собі

знайдеш. А й красуні єсть, нехай їм тряоця! Як заведе пісню, так і в старого серце затіпається!

Корнійчук хляснув парубка по нозі й за тим узявся до сала. Васюренко стояв, похиливши голову.

— Піду я вже,—промовив він врешті.

— Так ти скажи моему Василюві, щоб виїхав. От і добре, добродії, іти нікому не треба. А то-ж просто хоч жеребок кидай, кому йти.

Васюренко обійшов станцію і вийшов на великий шлях. Сонце вже високо підбилося і починало парити. Жовтий, мертвий степ розлігся перед ним, скільки око бачило. Він посунув повз вигорілі ниви, що світили миршавими стовбурцями занедбаного хліба. Здебільшого їх не кошено було навіть на сіно. І що-далі він заглиблювався у степи, то більша тиша й спека огортала його. Навіть коники не сюрчали, не літала мушва. Безкрайна палюча жовтизна різала очі. Він ішов ніби на руїнах великої пожежі, де огонь знищив усе рідне й близьке, де навіть спалено було частину його серця.

Одійшовши з чотири верстви од станції, він побачив коло шляху звязаного мотузом чоловіка, що лежав собі непорушно. Нахилившись до нього, Васюренко пізнав свого земляка, Степана Безрукавого. Ножа не було й парубок зубами розв'язав вузли; дядько Степан тільки стогнав.

— Що це вам, дядьку?—Спитав Васюренко,—хто це вас так? Я аж злякався, побачивши.

— Ой, не питай, хлопче!—Стогнав Безрукавий, розминаючи ноги та руки;—на цій мотузці й повіситись. . . Всього рішили, всього, як єсть...

Він надсилу підвівся і пильно озирнувся. В канаві около шляху лежала перепічка, чорна, як земля. Безрукавий схопив її, одломив половину й жадібно почав запихатися. Васюренкове серце йойкнуло, раптом бризнула йому в рот слина й він одвернувся.

Дядько Степан мовчки сопів, ковтаючи зашкарублі шматки. Зївши половину перепічки, він з жалем подивився на другу половину й засунув її за пазуху. Потім видобув із кишені книжку, одірвав клапоть, витрусив із заялозеного кисету решту тютюну, досипав трохи сухого зілля, що валялося долі, й скрутив цигарку.

— Огню немає?

— Ні.

Васюренко сів біля його й витер рукавом на шиї піт.

Дядько Степан зітхнув і розказав:

— Ти-ж знаєш, хлопче, крім жінки пять ротів маю, та все добрі роти, молоді, та все хлопці, як ті каченята ненажерливі. Зїли пшеничку, зїли ячмінь—не розвиднюється нам. Діти на гвалт кричать, жінці хліб увияжатися став... Здохла кобила—зварили юшку. Пер-

ший раз їли—ригали, другий раз ригали, а на третій—пішло. Та чи надовго? Почав я розумом розкидати—другу кобилу різати треба, однаково хитається. А тут жінка в одну душу—забірай усе на воза, їдь куди знаєш, може хліба наміняєш. Видима річ—жінка! Винесли все з хати, запряг я кобилу—не тягне. Приробив я збоку посторонку, надів шлейку собі на плечі—поїхали ми, ой, хлопче, муки прийняв я! Пилюка очі засипає, коліна підгинаються, а я тягну, тільки плююся. А виміняв таки пудів з десятка зерна і кобилу напас, кобила моя вже хвостом хвицає, сама тягне. Ну, думаю, радість везу, а далі ще може розстараюся. Дурень думкою багатіє. Позавчора вночі їдемо, я на возі куняю, кобила сама путь веде. І не счувся, і не гукнув, як звязано мене—хто—не бачив, ніч, бач, глупа була. Кинули мене коло шляху, а ще хтось гукнув—дай йому щось—так оце перепічка. Війкнули на кобилу й поторохкотіли. Я почав гукати—вбийте мене—а вже не почули мабуть. Лежав день цілий, пролежав ніч, ноги затекли чисто, а оце ти визволив мене, та не знаю, чи дякувати.

— А з обличчя їх не примітили?—Спитав Васюренко.

— Де там з обличчя! Ніч, кажу, глупісінька була.

Дядько Степан мовчки посмоктав незап'ялену цигарку й сплюнув.

— Чого я не передумав, отут лежучи! Мав час, спати не хотілось. Стара Кандзюбиха каже: од бога. А люде

й вуха розвісили. А я собі гадаю—ми як бур'ян при дорозі, як репяхи. Ростемо собі, поки дощ іде, а сонце впече—жовкнемо, гинемо. Дурниця ми. Тільки гонору в нас багато. Та чого не гонорувати, коли їсти маєш? А скільки їх по селах швендяє високогонористих, городян, деб-то, що гукали: ми! ми! Он у Пісчанському млині за сторожа прохвесор служить, десять, кажуть, мов, і татарську, знає. А нема чого кусати—й науку, хлопче, кинув. Збило їм гонор, усім, видно, що ми—так собі, тьху—вітер повіє, ми й котимось. Еге, як-би бог був, не так було-б!

— Так по-вашому й жити не треба?—Спитав Васюренко.

— Авже-ж, хлопче, видима річ! Тільки звичка у нас погана. Ось хоч-би й я—звик тютюн уживати. І знаю, що чорт-зна-що, а ось нема запалити—і ссе мене. І життя, як тютюн: куриш—гірке, а після його дим вітер носить.

Васюренко раптом схопився.

— Ой, дядьку,—гукнув він,—ходімо до-дому!

— Ну, та й пече,—промовив дядько Степан, поволі підводячись;—бачив я таке шкло, що як настановити його проти сонця, так можна цигарку запалити. Добра річ!

Знову розгорнулись перед ними висохлі лани; дрібний пил, злітаючи з-під ніг, обсіпав їх, ніби искрами й гаряче повітря душило груди.

— Го-го!—Гукнув дядько Степан.—Памятаеш, хлопче, приїздив торік агітатор. Кричав, що ми, мовляв, машиною оратимем, машиною й дощу напустимо. А де він, сукин син, тепер із своєю машиною? Бога, кажуть, немає, а сами в боженнята пнуться.

Далі вони йшли мовчки. На околиці села, коли вони розходились, дядько Степан сумно сказав:

— Висипалась моя цигарка. Ех!

Васюренко простував до своєї хати, не зустрічаючи нікого по дорозі. Так само, як у степу, в селі було порожньо, тихо й пекучо. Він минав хати з зачиненими віконицями, з заваленими клунями, з дворами, зарослими лободою. В повітрі був тільки задушливий пил, що повстав зпід ніг; а ні брехіт собак, а ні рохкання свиней, ні людський гомін не хвилював того задушливого пилу; а спереду, на чистому обрію село вирізнялось, як намальована бездушна картина.

Коли він був уже близько хати, з бічної вулиці повільною ходою пройшла стара Кандзюбиха, простуючи до зборні. Там тепер зосередилось життя села. Аж зранку чоловіки з люльками, часом порожніми, жінки з дітьми лишали свої хати, де не було праці й хліба, де було моторошно з повільного вмрання,—і сходились до зборні. Там з дня на день точились одноманітні розмови про голод, про лиху долю, про те, що сіяти нічого й нічим, обговорювалися новинки, як що вони були, а коли ні, то й так обходилося.

Стара Кандзюбиха, якій було вже коло сотні років, теж що-дня одвідувала зборню. Там вона повчала молодиць та й чоловіків, коли ті її слухали.

Васюренко зайшов у своє подвірря. Його хата була така стара, що її довелося підперти кілками, „взяти в рямці“, як сміявся небіжчик волосний писарь. Поруч неї стояв напівзавалений льох, а клуню він давно вже продав на дрова за пуд ячменю добрим людям. В сінях було темно й прохолодно; він спинився й глибоко вдихнув у себе вохкувате повітря. А в хаті густий сморід, важчий за розпечений вулишний пил, ударив йому в голову й він мимоволі затримав віддих. Його вмить занудило, спазми здушили горло й перед очима поплили червоні кола. Він прихилився до стінки.

Слабий голос тихо запитав:

— А хто там.. Ох...

Васюренко не зразу відповів; спазми вивялили його й важка подорож зараз дала себе чути. Ноги його тремтіли, руки звисли і він стояв, прихилений до стінки, ковтаючи повітря.

— Це я, мамо,—врешті вимовив він.

Не було навіть на чому сісти. Стільці, лаву, стіл, скриню давно вже продано було за час довгої хвороби господині. Ніби випадком потрапили люди в цю порожнечу і зараз підуть геть, лишаючи подерті стіни,

роззявлену піч і рештки папірових окрас, що безладно звисали із стелі.

Васюренко підійшов до полу, де лежала мати, й сів коло неї.

— Зморився я,—промовив він, мов перепрошуючи;— ніч не спав, іти далеко... Хліба привіз. А ви як? Чи приходила Марійка?

Мати довго не відповідала. І Васюренко подумав, що Марійка таки приходила, годувала матір, опорядковувала її, і він почав у-мить марити, що вона й далі приходитиме, а може й зовсім візьме матір до себе. Аж ось хвора прошепотіла:

— Не було...

Так. Не приходила дочка до матері і не прийшла. Проклята багатійка.

— Мамо,—сказав він,—я розмочу хліба, а ви поїсте. А тоді скинете все, я заберу й постіль на річку прати. Тут задуха. Та разом і риби може піймаю вам на юшку.

Мати мовчала. Вже вісім місяців вона лежала висохла, залякла, напівнепритомна, без руху, тихо стогнучи вдень і вночі. Часом вона не пізнавала й сина; байдуже приймала їжу, коли їй давано в рот, і ніколи не прохала сама. На полу, в купі хабаття її зовсім не примітно було, і для всіх вона й справді не існувала. Тільки син почував на собі вагу її мертвого життя.

Васюренко пішов до двору свого шурика, Корнійчука. Перейшов великий шлях, вузьку бічну вулицю й спинився коло хати з бляшаним дахом і мальованими віконницями. Гарна хата, а багато клопоту мав через неї Олекса. Хоч хто наступав був—його хату під штаб брано. А за клуною розстріляно двох гетьманців, шістьох махновців та трьох комуністів. Довго кров видно було, діти ходили дивитись.

На подвіррі не було нікого й Васюренко зайшов у сіни. Тільки-но рипнули двері, з-за хати вибігла Марійка.

— Це ти?!—Гукнула вона;—ой, боже мій, що то як нема собаки! Я за хатою дитину колишу—в хаті дихати нічим—а тут у хату простісінько йди й бери, що хоч. Кудись хлопці повіялись... Сірка нашого вкрадено, знаю й хто: Зінченки прокляті зїли його, сама бачила його хвоста у їх за клуною. От злидні, прости господи! А вчора одвихнулась до льоху, дивлюсь—Грицаєнків Юрко окраєць хліба з хати тягне. Аж за городами його, сукиного сина, нагнала, чисто руки[†] покусав, як одіймала. Вернулась—уже в мого Серьоги дівтора хліб одібрала. Одна мука, прости господи!

— Оце я прийшов сповістити,—сказав Васюренко,—був я на станції, так і Олекса там. Казав виїхати конями, та щоб і иншим переказали.

Марійка кинулась гукати хлопця з кіньми:

— Василю, Василю, веди коні!

Васюренко сів на призьбі. Не кличе його Марійка до хати. Боїться, щоб їсти не попрохав.

Коли віз заторохкотів з двору, Марійка ніби знову помітила брата.

— Ти ще тут?—Спитала вона.—Треба хату замкнути, пиду дитину люляти—щоб не зайшов хто.

— Марійко,—сказав Васюренко:—ходив я в город, на останнє виміняв паляницю. Прийшов я, матір нагодував. А чи надовго стане? Вже все виніс—порожня хата, а я оце—як єсть. Олекса зерно привіз—позичте пуд. Я одроблю вдвічі. Здоровий, я, тільки змарнів тепер. Не вік голоду бути—уродить, заживемо. Сама знаеш, який я робітник, еге як робив був! Позич, Марійко! Не для мене це—для матері прося.

— Пуд зерна!—Гукнула Марійка.—Господи помилуй, де-ж у нас ті пуди! Четверо дітей з голоду пухнуть, напозичались так, що коні скоро продаватимем. Та чи тобі замакітрилось—отаке сказати: дайте пуд зерна. Вигадали люде, що в нас єсть, а ти й собі! Ну, та то сторонні, їм рота не замажеш, а ти-ж рідний, теж ба-зікаєш. Діждала од брата, прости господи!

— З матіррю останнім поділитися треба,—промовив Васюренко, не підводячи очей.—А ти хоч зернятко хіба дала?

Марійка мов не дочула останні слова; вона похитала головою.

— Всі кажуть і я скажу: погано ти з матіррю робиш! Не малий ти, слава богу, двадцять три маєш, а як дитина. Матір бог кличе, а ти її нагло на світі держиш. Мучиш ти її, гріх тобі, Грицю. Не просить вона їсти, а ти її запихаєш. Та чи вона тобі рідніша, ніж мені, чи як? А бачу я—божа тут воля, гріх великий проти бога йти,—Марійка витерла сльози:—дай їй спокійно померти...

Васюренко посміхнувся й махнув рукою.

— То значить, як матір помірає, так придушити її? Так як Володченко жінку, або Петриха дитину?

Він підвівся й глянув на сестру—бач, яка гладка, до кісточки не щипнеш!

— Ти ще про бога згадуєш... Та як він бачить з неба, то покарає тебе за скнарість.

Марійка перехрестилась.

— Хай мене бог боронить од твоєї лютости!

Васюренко пішов геть. Не діжде вона, щоб він ще просив її. Ех, недурно ото пишуть на куркулів—не душі, а залізо, камінь твердий.

Він поволі простував до своєї хати. Оце вже дійшов він до краю, нікуди далі. Хе, паляниця на двох—це не надовго! А більше немає, і взяти ніде.

Коло хати Андрія Чоботаря він спинився й скинув подраний картуз: Андрій з жінкою виносили на кладовище своїх хлопців. Зробили мари з ліси, поклали їх, непокритих, і несуть у-двох.

— Коли померли?— Спитав Васюренко.

— Одно вчора ввечері, а друге сьогодні зраня...

— Та оце поспішаємо,— промовила жінка;— бо, кажуть, сьогодні батюшка ходитиме на могилках, похованих гуртом запечатуватиме.

— Он воно як,— зітхнув Андрій;— несемо... а нас хто нестиме? Так і згніємо в хаті. Ворушись, Парасю!

Вони рушили.

Вдома Васюренко сів за хатою в холодку— ой, спека люта, останні сили потом сходять! А він уже й так був знесилений до краю; зомліли руки, обважніли ноги, тіло було мляве й якесь гідке. Було вже за полудень, і він зів трохи хліба. Його занудило й він мусів лягти під хатою на спину. Так лежав він довго— вже сонце схилилось на захід, а він лежав. Очей не заплюцував, під голову підклав руки— і думати не думав, і спати не спав. Було тихо, невітряно, навіть у затінку душно, і вулишний пил, здавалось, туманом застелився перед очима. Було тихо. Тільки раз затупали коні й поторохкотіло— їхали з станції Корнійчук та інші.

Коли сонце заходило, йому здалося, що він трохи збадьоршав. Він хотів підвестися, але з самої думки про це тіло його защеміло. Він зітхнув і почав засипати— потроху, потроху.

Вранці Васюренко прокинувся пізно—сонце вже добре зійшло. Довгий сон не зміцнив його, тільки ще більше розв'ялив і розсотав його тіло. В голові йому стукотіло й руки тремтіли. В середині смоктало, тягло, живіт ніби підвело аж до горла. З рота йому пашило гнилизною, і він гикав, почувавши той сморід. Хотів плювати, але сливи не було.

Хитаючись, він пішов у хату. Дикою, страшною, гнітючою видалася йому порожнеча хати, бруд і ледве чутні зітхання матері. Повітря було мов цвіла вода—здавалось то сморід з його рота залив хату. Васюренко спинився й узявся рукою за косяк дверей; вся хата потьмарніла перед ним і поплила від його далеко геть.

Оце каюк мені,—подумав він, заплющуючи очі.

Проте, він ще мав у собі сили. Він підійшов до полу і сів, хоч голову йому шматувало.

— Мамо,—промовив він.

Хвора надсилу повернула до його голову. На його глянули байдужі загусклі очі з жовтого аж синього обличчя; над очима, ковтуном збившись, звисало нечистане сиве волосся, а посередині безладною діркою чорнів на обличчі розтулений рот. Васюренкові здалося, що мати дивиться ротом, а не очима. Ніщо не нагадувало йому матір, ні колишнього життя коло неї, ні її турбот, ані праці. Все чуже було в її зморшках,

у загостреному носі й у ниточках, що звисали з її плечей замість рук.

— Мамо, їстимете?—Спитав Васюренко.

Хвора не ворухнулася; вона лежала на спині й очі дивилися, не моргаючи. Тоді парубок одломив трохи хліба, намочив у воді й поклав їй у рот.

— Мамо, ковтайте!—Гукнув він.

Хвора поволі ковтнула й беззвучно заворушила губами.

— Мамо, ковтайте!—Гукнув він знову.

Спочатку він байдуже подавав матері хліб. А далі почав відчувати серед хатньої задухи чисту, прекрасну пахощ розмоченого хліба. Ця запашність залоскотала йому душу і він вдихнув її на повні легені; він нахилився над паляницею й понюхав її зблизька—ро-скішні, п'яючі струмки повставали над нею. Він затремтів; слина буйно ринула йому в рот, він не спльовував її й вона падала тягучими краплями з підборіддя на груди.

— Вже час і мені їсти,—з захватом думав він;—раз на день, уже час...

Васюренко одломив шматок, поклав собі в рот і довго жував, не ковтаючи; а далі почав ковтати швидко, запихаючись, і з кожним ковтком лились йому в середину спокій і сила. Він заспокоювався, яснішала його голова.

— Здоровий я,—гадав він,—хто з хлопців виходив проти мене на вулиці? Оце тільки трохи занепавав. Гей, як-би не мати—хіба пропадав-би? На Полтавщину чи Київщину подався-б, скрізь зароблю. Мати приборкала мене—тут нічого не вдієш. Я не Марійка й не Володченко, щоб людей душити. Матір догляну—таке діло.

І де-далі, то лекше ставало йому й спокійніше. Приспані голодом мрії огортали його. Він гадав про машину, якою можна напустити дощ. Що таку машину можна збудувати—він був того певний. Йому уявлявся величезний паровик,—може в сто разів більший за паротяг, яким він приїхав, і довга-довжезна дуда, і встромлено її аж у окіяна. По тій дуді тягне воду сюди, а тут її кидає догори й вона падає дощем. Під ним красуються ниви, наливають зерно, хилять додолу важкий колос... А дядько Степан каже, що ми—дурниця, так собі—плюнь та розітри. А потяг—теж тьху? А ероплан? А лістричество? О, він читав,—як пройде комуна, тоді скрізь лістричество буде. А голод хіба за комуни буде? Він знає, що комуна—це добре, так треба, та тільки-ж народ—хоч кілок на голові теши. Он Тиміш Удовенко, що пана вигонив був та з червоною хусткою через груди ходив, про свободу гукав—тепер собі до комерції взявся, по хліб їздить та каже:

— Чого це ви, люде добрі, не зберетесь та не вси-

плете мені гарячих коло зборні, за те, що я вас із пантелику збивав?

А вчитель каже:

— Комуна — це дуля тобі під ніс.

Дурний народ! Хліба хай дадуть, кажуть. Без комуни жили. Скрізь про смерть... Мале й старе — смерть, смерть. Мов нічого на світі немає. А сами на місці сидять — ну, й косить їх...

— Дурні, — голосно промовив він і примітив щось непевне. Він злякано підвівся й озирнувся навкруги. Коло його, замість учора початої паляниці, лежав тільки невеличкий обламаний окрасець. Він не вірив своїм очам; він нахилився, заглянув під піл — чи не впав бува де шматок. Не було, не було. Це він зів паляницю, не помічаючи за думками. Жах налив йому душу; він стояв, мов здеревянілий.

— Падлюка я, — шепотів він; — падлюка, стерво! Матір пограбував. З туги, з ненависти до самого себе він аж посірів. На матір соромно було глянути, гидко було почувати урчання свого шлунку. Він махнув рукою.

— Пропадай усе!

В йому мов щось урвалось і стало йому байдуже. Поволі він витяг з-під матері лахміття, взяв удочку і накопав червей; черви були глибоко й він довго колупав ціпком суху землю. Потім він пішов до річки. Спека на дворі нагнала на його ще більше байдужжя. Він ішов, як сновида.

Ось і річка. Васюренко спинився. Вода лежала перед ним спокійна, нерухома, одбиваючи на своїй рівнині так само завмерле безхмарне небо. Пісок і камінь пекли ноги.

Він роздягся й почав прати. Без жалю бив жовте, аж руде з бруду, дрантя об камінь, тер піском і полоскав. Потім повісив його на каміннях сохнути, а сам, голій, взявся до ловитьби. Блукав з каменю на камінь, закидаючи вудочку. Один бобирь піймався— він тримав його в руці,—а більше не бралось. Посохла білизна, приходили корови пнти, купались діти. Васюренко кинув пійманого бобиря у воду й почвалав додому.

Вдома він не міг знайти собі місця. Сів був за хатю, але перейшов у сіни; тут було прохолодно й він ліг, але нудьга й безнадія були з ним поруч. Він встав і знову вийшов на подвір'я—сонце пахнуло йому просто в обличчя, над головою тягнулося небо, як розцечений килим, і навкруги була тиша та завмерлі хати.

— Та як-же це я?—гадав він,—як же я не примітив? Ех, сказано: голодне-безпам'ятне.

Васюренко раз-у-раз ворухив цю думку, і дедалі то тоскніше ставало йому й гидкіше. Голова його була похила й руки мляві. Він окинув оком завалений льох, бур'ян у дворі й свою хату в рямцях.

— Егей,—промовив він голосно;—приходять кінці. Хто хоч хату продати може, а мені зась.

Проте, не такий він, щоб лягти та смерти ждати. Кажуть, що з курію хоч поганий, а єсть пожиток. Борошно якомсь із його роблять. Піти, розпитатись.

Він насунув на лоба картуз і пішов до зборні.

Коло зборні, як і завжди, вся громада. Куркулів не видно—та що їм, до них зборня сама прийде.. Баби окремо, чоловіки сами собі, а часом зійдуться—тоді здіймається галас. Так і сьогодні—всі в одній купі. Посередині стара Кандзюбиха, а проти неї дядько Степан, розпатланий, без картуза.

— Дурна ти баба,—каже він,—дожила до сивого волосу, а розуму кат-ма.

— А ти проклятий!—гукала баба,—а ти антихрист! Стороніться його, люде добрі, в йому сатана сидить! Підіть сами в город, подивіться. На свої очі бачила—Миколи угодника икона нова стала, Матері Божої—нова, і вшестя нове. Народу—не пройдеш, а большевики нагаями розгонять. Боже мій, ото-ж чудо! Велить Бог терпіти, милость свою являє. Пригубилась я, на вколішки впала, Господи, питаю, чи буде врожай? І чую,—шепотить хтось,—буде врожай. Ріжте мене на шматки, коли брешу!

— Та чи буде Бог з такою дурною балакати?—спитав дядько Степан;—ех, бабо, хай мені бог паляницю

опече. Ви про бога скрізь, а пуття з його ніякого. Икони, бач, поновлює, а кому з того тепло?

Дядьки засміялись.

— Бачить бог—зубожіли люде,—додав дядько Пилип,—то він сам собі ремонт робить.

Але молодиці одвели бабу Кандзюбиху на бік і вона розповідала їм далі. Дядько Степан плюнув.

— Ой, вредна оця баба! Тільки муть наводить. Наїйтесь, каже, од бога все. А яка там надія, коли духнемо з голоду. Бачимо, яка житка наша, нащо очі замазувати? Подихаємо, он воно що.

— Подихаємо, та не всі,—промовив маленький дядько Пилип;—он Тиміш роялю вже для дочки купив. Учителя на музику найняв. Хвалиться, що на весну мотор купить молотити,—у мене, каже, по-європейському буде.

— Десять хат уже купив,—сумно додав хтось,—два пуди ячменю—та й хата.

— Ех, як було у всіх, тоді розв'оретка була, а як стало тільки в багатіїв, тоді продналог завели. У багатіїв залишків не одбірають, а ми коло зборні подихаємо.

Їх була ціла компанія коло зборні. Жінки їхні померли, діти теж померли чи розбіглись, хату продано за два пуди ячменю. На-що вона, хата, коли немає жінки, господарства, коли сам лишився, як палець? І йдуть вони з тими пудами до зборні; тут живуть ці великі вусаті сироти, поки стане їхніх пудів, а як

не стане—нічого не вдієш, треба пухнути. Сьогодні один опух, завтра—другий, а за день дивись, уже й неживий. Однесуть його на кладовище, закопають, а на його місце новий уже сирота. Не меншає їхнього брацтва!

Не було тут скарг, нарікання, прокльонів. Смерть приймали без жалів, не дивувалися з неї. Вчора помер Василь, сьогодні Панас, завтра я. А такі, як дядько Пилип, так ще й глузували:

— Чи скоро,—питає,—мені амба буде?

Мучились тихо, ховаючись. Тяжко тобі—піді десь і стогни. А на людях будь веселий, не скигли. Всім важко, не тобі самому.

І так просто буває: ходить, ходить людина худа, аж кісткяк стукотить, тоді, дивись, круглішати починає, соком ніби наливається, чобіт із себе здійняти не може, так товщає. Тільки сиза, аж синя з лица робиться—тоді вже хоч і їсти їй дай, не pomoже. Опух—значить край, каюк. Полазить так трохи, а тоді й дуба дасть на вулиці, під тинном чи коло хати—де прийдеться.

— А ось і мій спаситель!—Гукнув дядько Степан на Васюренка,—здоров будь, хлопче! Як тобі йдеться?

— Погано,—відповів той,—кінці приходять. Оце хочу спитати—як його з курію хліб печуть?

— Кинь про курій, сказав дядько Пилип,—з його тільки швидче смерть буває. Розіпре живіт, покачаешся трохи, та й на той світ.

— Виходить, і тут не зачепишся,—промовив Васюренко.

— А нащо чіплятися?—Промовив дядько Степан,—Пускайся на дно. І ото чудно мені—беться, беться одяга, а однаково витягнеться. Ти на мене подивись. Прийшов я до дому, як ти мене розв'язав, аж жінку до вже до бога однесли. А дітей пятеро і біс їх не бере. Обсипали кругом, дивляться на мене. Як стукнув я кулаком по столі—тікайте, куди знаєте, щоб і духу вашого не чув! Злякались, розсипались, як миші в ді. Замкнув я хату й до зборні. Твій зятьок, Коричук, півтора пуди дає за хату, а я не беру, хай давиться. Що мені з того пуду? Дітей не нагодую, знаю, що пропаду, не врятує він мене. Подохну, об'їдять мене черви, оце й пожив, значить. Правда, сварішу?—Він ударив по плечі дядька Пилипа.

Малий дядько засміявся.

— Таке стерво й черви не їстимуть.

Стару Кандзюбиху повели молодиці вгощати— вона з того жила. Коло зборні стихало; сиділи по-вілька й гомоніли тихо. Але Васюренко дізнався новини— американці, що про них давно вже балакають, таки мають завтра приїхати і їсти даватимуть малим та хворим. Ніхто тому не йняв віри. Васюренко кинувся до старости—записав матір. А староста каже:

— Багато вже попухло з американських обіцянок.

А американці таки приїхали. Правда, не завтра а через три дні, і не американці, а управителі з повіту. Зібрали де-кого з шляхетних—старосту, вчителя Тимоша та колишнього крамаря,—порадись, та відкрили столову. Побились баби, кому куховарити, а стара Кандзюбиха сказала:

— Не їжте, люде добрі, тії страви. Вона од дівола, бо жида його возять. Тьху, тричі!

Коли видавали першу пайку, все село було коло громадської хати. Дали тільки тим, що їх староста записав. Дали молодшій каші, хліба білого й по шклянці какао. Щасливі йшли швиденько геть, а інші похмуру казали:

— Як-би хоч ячмінного, та всім. Отака правда.

Казали, що староста записав, кого схотів, а себе помянув аж двічі. І родичів своїх, і приятелів.

Все товариство з зборні стояло тут і мовчки дивилось, аж поки кінчили видавати.

— От мудрація,—сказав дядько Пилип,—дають дітям та хворим, а ми під цю категорію не підходимо.

— А де мої діти?—промовив дядько Степан,—розвіялись, як курява, забігли десь... А воно й краще—повмірають малими, лиха не знатимуть.

Загадували дрова рубати в їдальню, але дядьки з зборні були вже на те безсилі. А дядько Степан показав свою руку—вона була пухка, як у немовлятки, і пучки були, мов ниточками попереязувані. Опух дядько.

Васюренко похапцем ніс їжу до хати. Він чисто немігся, стоячи в черзі,—з того дня, як поласував ув паляницію, й зернятка в роті не мав. Три дні постив, а шматочок матері зберігав. Його обличчя змінилося: борода поросла нерівними клоччями, очі запали і ніс став тоненький, як трісочка. Сам він якось витягся вгору й видавався над міру високим. З'явилася в його звичка—терти рукою чоло, ніби витираючи набіглий піт.

Ввійшовши до хати, Васюренко перевів дух і промовив хрипуче:

— Мамо, чуєте... дали, приніс вам...

Він на мить заплющив очі й потер долонею чоло. Йому хотілось зігнутиись і так ходити.

Мати не озивалась. Парубок поставив їжу на піл і нахилився над хворою—вона була нежива. Син ураз відчув мертвенну холоднечу її тіла, але ворухив її й гукав:

— Мамо, чуєте! їжа есть, їстимете... каша, хліб добрий... Мамо, чуєте?

Та мати мовчала. Васюренко випростався й махнув рукою.

— Ех, не вижила мати, не доля їй. Бідкалась увесь вік і померла під лиху годину. І їсти він їй приніс, а вже непотрібно. Не врятував він її—може як-би не зів тоді паляниці та давав їй більше, то й додержала-б. А так—пішло все прахом: ні йому, ні їй.

Васюренко сів на піл і схилив голову. В кожному куточку свого тіла він почував утому й біль. Щеміли його руки, ноги, в голові було холодно і в роті сухо. В кімнаті він був ніби сам.

Раптом він згадав про принесену їжу. Нащо їй пропадати? Мати померла; їй непотрібно, а він може зісти.

Васюренко взяв миску в руки й несподіванно міцно стиснув її. З першого-ж ковтка його охопило якесь божевілля: він рвав хліб, стогнав, хекав і припадав до миски всім обличчям. За хвилину він усе спорожнив і вилизав миску язиком. Їжа забрала йому останні сили; він упав коло полу й лежав, насолодно почувуючи виявленість свого тіла, спокій і нестому.

Над вечір він підвівся й напився води. Він був слабкий, але бадьоріший. Мати померла—гей, тепер шлях перед ним! Скрізь заробить, скрізь людиною буде. Піде на Київщину, подасться на Полтавщину—матиме хліб, бо робітник він добрий, потрібний.

Він потягнувся, але руки йому опустились. Сили немає... Хіба він до роботи годиться? Хіба він лантух підійме? Хто його, такого, візьме? А дорога ще далека—підібеться, так і помре десь серед степу.

Сум і добре знана нудьга обгорнули його. Він згадав, що в хаті мрець. і йому моторошно стало серед присмерку. Він одчинив двері—на небі зійшов блідий місяць і над обрієм низалися зорі.

Васюренко стиснув кулака. Вперше за місяці году прокинулась у йому злість і здушила йому серце. Він зробився похмурий і насупив брови.

— Он воно як,—гадав він,—годував, нянькою був, а тепер померла й мене за собою тягне. Вміла мати жити й працювати, а вмерти не вміла. Е, та що й казати!

Він знав, що гине, що не животіти йому, і дика спрага до життя запалала в йому шаленим вогнем. Він хотів працювати, він почував себе розумнішим од своїх земляків, а як би ще підучитися трохи—куди там ті агітатори, що приїздили! І він мусить померти в цій хаті у рямцях? Вся істота його обурилась.

А що, як-би змовчати, не казати, що мати померла? Він аж остовпів з цієї думки. Даватимуть їжу ніби для неї, а він їстиме сам. Тільки три-чотири дні—і він подужчає, набереться сили і піде тоді на заробітки, вибеться, свого дійде.

Ця думка охопила Васюренка й не пускала від себе. Тільки три дні змовчати—і він урятований.

Та тільки хіба вдержиш мерця три дні в хаті під таку спеку? На три вулиці чути буде. Винести треба тіло... Побачять? Тоді все пропало. Що робити, яку раду дати?

Він стояв замислений і ніколи не почував себе таким безсилим, нікчемним і нещасним. А жити хоті-

лось, ой, та ще й як! Три дні, три дні—і він урятований.

Васюренко гадав:

От була мати жива, чи я не доглянув її, чи не годував до кінця? А тепер уже нема її. То не мати лежить там.

Він стояв довго, немов зачляк. Місяць плив посеред неба і з-над річки котилась прохолода. Він повторював раз-у-раз:

— То вже не мати. Матері немає.

Врешті він наважився. Ввійшов у хату повним кроком, взяв мерця в обійми, виніс і кинув у завалений лях. Потім прислухався — тихо, тихо.

На завтра Васюренко приніс собі вдень їжу. В хаті він так злякався, що трохи не впустив миски: на полу лежала його мати. Він спинився й волосся йому найжачилось. Потім він згадав, що сам у ночі навмисно скрутив з хабаття опудало, щоб, хто ввійде, то здавалось, ніби там лежить людина.

Він поставив миски, але острах не покинув його. Оглянув хату—вона була так само порожня, обдerta й припала пилом.

Утомлений він був страшенно. Ніч минула була чудна: він лежав і чи то думав про щось і не міг згадати, чи просто куняв, раз-у-раз прокидаючись, а спра-

жнього сону не було. А ночі короткі—зійшло сонце, пахнуло жаром, напекло землю; дихати нічим, паморозьється голова, хочеться лежати й лежати.

Але він підвівся—ні, він схопився. Ніколи ще серце його не билось так гостро, так шпарко; мов пую різонула його думка, що він матір свою викинув як падло, як дохлу собаку. Перше бажання його було ти кудись далеко-далеко, щоб і вітер з цього краю не долітав до його. Але сил було так мало, що кожний рух болів йому.

— Куди тікати?—З жалем гадав він,—зголоднів я... Немає мені путі.

Він тер рукою чоло й насуплював брови.

Потроху він заспокоювався; вчорашнє почало видаватися йому вже не таким страшним. Не зарізає же він людину. Хто вийде сином проти його? Ге, бачив він синів, або дочок таких, як Марійка. Хто сміє йому за матір ганьби дати?

— Ой, баба я,—думав він,—та ще й баба велика.

Дурниця все це. Буде жити, працюватиме, і людям із нього користь буде. Учитиметься, книги великі читатиме, а книжку прочитаєш—мов сонце зійде. Гірко добував він науку, а таки дійшов. Раніше панам тільки було, тепер не те—тепер їхня, горопах гірких, черга прийшла.

Він знову марив про Київщину та Полтавщину.

Як казав Корпійчук—не собачину, а свинятину в борщ кладуть, заробиш, парубче, добре!

Обід він узяв. А повернувся—і знову він був, мов лист осінній, вялий, жовтий і безпорадний. Поставив їжу на піл і сам сів коло опудала. Він був, як людина, що підняла надмірну вагу; в йому не було ні сили, ні думки живої—все те покошено, потоптано і вітром рознесено.

День тягся довго; часом здавалося, що він і не кінчиться ніколи. Васюренко сидів зігнувшись і почував, як затікають його ноги й влякнуться руки. А він і не думав уставати. В голові йому було сіро й безмежно, як у ночі в степу серед снігів. Часом випливала думка, що мертвяк—уже не людина, що людина буває доти, поки жива; часом гадав про Полтавщину, де хліба багато й заробити можна—і все те невиразно, немов чуже, розтоплювалося без останку в сірині його голови.

Нечутно прийшов вечір. Васюренко помітив його, як була вже ніч. Він надсилу підвівся, виринаючи з забуття, і розкидав геть накручене на полу опудало. Потім вийшов і став коло льоху.

— Совість мучить,—подумав він,—он воно що. Мучить, шматує, вялить мене. Пропав я.

Він сів на призьбі й схилив голову на руки. Коли він підвів голову, вже світало. Розгорнулися на сході рожеві хмаринки, заклубочились, наливаючись жаром, і зійшло сонце.

— В цей день, а може на другий, — прийшла Марійка. Вона здибала брата в хаті—він лежав долі й не ворухився.

— Ти ще живий?—Гукнула вона.

Він підвівся й дивився на сестру, не пізнаючи.

— Чого очі вирячив? Це я, Марійка. Кажуть, мати померла, що ти не ходиш обід брати.

— Померла,—відповів він.

Марійка побачила на полу миску з кашою, какаою білий черствий хліб. Мухи роїлись над тим чорною смарою.

— О!—Сказала вона,—оце те, що американці дають! Ану, покуштувати.

Васюренко ступнув до неї й гукнув страшним, порецаним голосом:

— Не займай! Тобі свого мало!

— Свят, свят!—Марійка перехрестилась:—тю, на тебе, який скажений отав! Хай йому грець, тій їжі. Ти скажи, де ти матір дів. Ти поховав її?

Він мовчав. Марійка засміялась.

— Щось ніхто не бачив, як ти її ховав... Де вона?

Він мовчав. Марійка гукнула:

— Проклятий! Ти зів її!

Вона побігла геть. Васюренко сів долі й похмуро дивився, як мухи споживали американську їжу.

За хвилину народ із зборні посунав до Васюренкової хати. Всі бігли подивитись—такого ще не було, щоб хто матір зів.

Попереду поспішала стара Кандзюбиха. Вона прибігла перша й перехрестила хату:

— Спаси й сохрани нас од людожеера...

Весь двір налився народом. Баби штовхались, щоб стати попереду. Переказували, що хтось бачив, як Васюренко білував матір і вночі варив з неї юшку. Догадувались, що й малий Савчин син, що пропав, пішов теж Васюренкові на смажене.

Голова сільради постукав ціпком у двері.

— Виходь.

Васюренко вийшов і спинився на порозі, держучись за двері. Всі ойкнули—він повстав ніби з домовини, сухий, згорблений, якийсь покручений, мов корч.

— Признавайся, ти зів матір?—Гукнув голова.

— Ні,—відповів Васюренко,—вона сама померла, а я викинув її у льох.

— Бреше, бреше,—загомоніли навкруги.

Голова сільради звелів оглянути льох. Там справді лежало тіло.

— Ти на що так зробив? Ти знаєш, як строго тепер нащот мертвяків? Щоб зарази не було! Тобі ліньки було поховати!

Баби були невдоволені. Казали, що Васюренко вже добре матір обів, а сьогодні вночі докінчив-би, так оце перебили.

— Щоб ти мені льох закидав! Щоб мені тут зарази не було. Чуєш?

Васюренко похитав головою.

— Ні,— промовив він,— не сила вже мені.

Голова сільради ударив його ціпком.

— От, злодіюга! То це я мушу робити?

Натовп розходився. Стара Кандзюбиха казала, що треба посвятити це місце.

Серпень р. 1923

Ворзель.

15 коп. зол.

ПРОВЕРЕНО — 89

Обкладинка друков. в Київськ. Школи Полігр. Виробництва.